

Уродженець Сіверщини В. М. Сварика: портрет в контексті просопографії

М.М. Рогожа

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
rohohzhamm@ukr.net*

Ключові слова: національно-визвольні змагання, військова служба, еміграція, віра в майбутнє.

Стаття стосується досвіду формування просопографічного портрета генерала-хорунжого Армії УНР В.М. Сварика на тлі його особистої участі та керованих ним військових підрозділів у національно-визвольних змаганнях українського народу впродовж 1917 – 1921 рр., виконаного засобами просопографії. Відзначено, що його перехід на службу українській державі був свідомим і виваженим, діяльність на командирських посадах сприяла вирішенню завдань командування. Вініс на собі всю гіркоту поразок, перебування в еміграції, але вірив у кінцеву перемогу.

Siverschyna Native V. M. Svaryka: The Portray in the Context of Prosopography

M. Rohozha

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Key words: prosopography, military service, national liberation competitions, emigration, belief in future

The paper deals with the experience of shaping by means of prosopography of the UPR Army general-lieutenant V.M.Svarya's (1875-1865) prosopography portray on the background of his personal participation and participation of military units he managed in 1917-1921 national liberation competitions of Ukrainian people. To achieve the aim the author used theoretical and methodological achievements of famous Ukrainian scholar Yaroslav Dashkevych. The author emphasizes that general-lieutenant V.M.Svarya transition to the service to Ukrainian state was conscious and balanced. Number of factors promoted that, such as home education in Ukrainian family (from Cossack starshyna) was the ground and further helped to produce stable national priorities. Study at the Cadet corps, later on in the military school allowed him to shape personal qualities of professional military man, to develop commander skills and personal understanding of the Southern Europe peoples' life during Russian military Mediterranean campaign, to apply his skills in artillery unit managing. Most of all his ethno-national and religious-psychological qualities were realized during his service as the officer-educator and squadron commander of Volodymyr Kyiv Cadet Corps, his disciples took part at the battle near Kruty. The colonel V.M.Svarya conscious transition, his activities as the commander promoted to resolve headquarters tasks. He felt all bitterness of defeats, emigration, but he believed in final victory.

Постановка проблеми. Априорі сприймаючи твердження, що конфліктують не ідеології, а люди, які впустили якусь із них до своєї свідомості, сповідують та керуються її постулатами, ворогуючи з носіями інших ідей і теорій. Тому варто стверджувати, що події періоду національно-визвольних змагань українського народу в 1917 – 1921 рр. служать тому переконливим доказом. При відзначенні 100-річчя Соборності України 22 січня поточного року на урочистій Науковій Ака-

демії в університеті імені Тараса Шевченка серед інших питань було порушено тему людинознавства, людини, особистості в січневих подіях 1919 р. Доповідач вважав необхідним підкреслити, що у новітній історії України триває процес переосмислення подій військового протистояння на ґрунті сповідання різних ідеологій (між «червоними» та «білими» українцями з погляду більшовиків, фактично – боротьба за незалежність України!). Окрім того, дослідниками ведеться

пошук місця найбільш виразних особистостей у перебігові виборювання незалежної української державності, їхнього впливу на хід подій та результати. Відповідно, людинознавчі студії вбачаються пріоритетними на сучасному етапі історичних досліджень в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Оцінюючи тяглість досліджень, котрі стосувалися та стосуються періоду боротьби за незалежність України, можливості збудувати соборну Україну, варто підкреслити, що від 1991 р. помічено істотне щорічне кількісне та якісне приростання інформаційного контенту. Воно обумовлене багатьма причинами, пріоритетним вбачається соціальний запит на такого роду дослідження, головне – оприлюднення їхніх результатів, донесення до споживача з метою підвищення його свідомості та розвитку самосвідомості, нарешті – критичного сприйняття оточуючої дійсності, попри особливості суб'єкт-об'єктного діалогу.

Безпосереднє вивчення приросту знаннєвого контенту дало підстави окреслити коло дослідників. Серед українських учених варто наголосити на працях, зокрема, історії українських січових стрільців М. Литвина та К. Науменка (1992) [1]; щодо генералітету українських національно-визвольних змагань О. Колянчука, М. Литвина та К. Науменка (1995) [2]; на нотатках про українські революції С. Кульчицького (2001) [3]; спогадах українського командарма М. Омеляновича-Павленка (2002) [4]; життєписі Павла Скоропадського Г. Папакіна (2003) [5]; особі полковника Петра Болбочана В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронської (2004, 2009) [6]; уривках зі спогадів Є. Маланюка (2004) [7]; біографічному довідникові щодо офіцерського корпусу Армії УНР Я. Тинченка (2007) [8] та інших. У підсумку варто зазначити, що у працях згаданих вчених-істориків опосередковано та фрагментно безпосередньо досліджено події, що стосувалися непересічної постаті В.М. Сварика [9, арк. 118].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відразу зазначимо, що людинознавчі дослідження з погляду нинішнього періоду ґрунтуються на методах просопографії, про що переконливо свідчать студії Я. Дашкевича (2011), вбачаючи в отриманих результатах вищий вияв біографістики. Він може бути досягнутий завдяки застосуванню для поглибленого вивчення особистісної сутності людини принципу поліаспектності, а саме: «...п'ять блоків питань... актуальних для української біографістики та просопографії, що мають, безумовно, свою національну – викликану дуже важкими умовами життя народу протягом багатьох століть – специфіку:

1) особистісні; 2) етно- і релігіопсихологічні; 3) громадські; 4) політичні; 5) творчі» [10, с. 240-241]. Тому вивчення людинознавчого аспекту періоду національно-визвольних змагань вбачається недослідженою частиною проблеми ролі та значення особистості в цьому процесі.

Мета і завдання. Уникаючи дуалізму запропонованого означення (мета і завдання), варто підкреслити, що автор вважає необхідним достатньо послідовно простежити генезис особистості генерал-хорунжого В.М. Сварика, пробудження його свідомості українця за походженням, осмислення власного місця в суперечливому процесі послідовного в принципі будівництва української незалежної держави. Водночас, звільнення від набутого в ході служби в російській армії вірності «вірі, цареві та отечеству» через глибинні внутрішні душевні процеси та духовне очищення ідеєю створення власної української держави. Окрім того, варто акцентувати увагу на тому, що навіть саме тлумачення поняття «мета» передбачає зміну та перетворення попереднього досвіду особистості, що передбачає дослідження трансформації уявлень в процесі її еволюційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Василь Михайлович Сварика народився в с. Сологубівка (Салогубівка) Роменського району Полтавської губернії у багатодітній дворянській родині 1 березня 1875 р. [9, арк. 118-119]. Найбільш ймовірно, родина походила з козацької старшини. У його Регістраційній картці вказано «... з потомственного дворянства Полтавщини» [9, арк. 147]. Дворянський рід Сварик знайдено у «Спискові дворянських родів Полтавської губернії», однак, без посилянь на першоджерела, що дало б можливість вказати принаймні імена та по-батькові матері та батька. Це питання можна вивчити за умови, що збереглися церковні книги місцевого храму.

У родині Сварик народилося шестеро синів: Олександр, Анатолій, Василь, Володимир, Петро та Сергій. Встановлено дати народження Володимира – 14.10.1864 р. (1889), Петра – 01.10. 1867 р. (1884), Сергія – 25.08.1872 р. (1890), однак, стосовно Анатолія (1894) й Олександра (1887) вони відсутні через брак доступу до відповідних архівів [11]. Принагідно зауважуємо, що у дужках вказано роки закінчення кадетського корпусу. Якщо взяти за робочу гіпотезу дати народження (1875) та закінчення В.М. Сварикою Орловського Бахтіна кадетського корпусу (ОБКК) (1893), то отримуємо ключ для підрахунку років народження решти синів – 18 р. Олександр закінчив ОБКК у 1887 р., тоді рік його народження – 1869. Відповідно, Анатолій народився 1876 р. (1894).

Всі шість синів Михайла Сварика закінчили Орловський Бахтіна кадетський корпус, заснований у 1843 р. (збудований за кошти, пожертвовані полковником М.П. Бахтініним). Вказане дає підстави стверджувати, що батько був професійним військовим, очевидно, його статус давав право навчати синів безкоштовно.

На початок навчального процесу в складі кадетського корпусу передбачалося 5 рот, з них 4 знаходилися в Орлі, п'ята – в Тулі. До кожної з рот зараховували 75 кадетів із юнаків дворянського походження, які були на державному утриманні, 25 – навчалися за кошти родин. Період навчання в кадетському корпусі складав 6 років, з них 2 займав підготовчий курс, решта 4 – основний навчальний курс. Відмінники навчання випускалися у війська підпоручиками, зі старшинством військової вислуги з останнього року навчання. Особливу увагу керівництво корпусу звертало на викладацький склад, котрий формувався на конкурсній основі[12]. Окрім того, винятково значимою була роль офіцерів-вихователів, які призначалися на службу за рекомендацією Генерального штабу.

Після закінчення навчання у кадетському корпусі В.М. Сварика вступив на навчання до військового училища. «Закінчив 2-ге Костянтинівське артилерійське училище в 1895 р.» [9, арк. 118]. Воно готувало офіцерів артилерії, «вийшов» підпоручиком, оскільки закінчив його за 1-м розрядом [13, 14]. За розподілом направлений до 13-ї артилерійської бригади, дислокованої в м. Севастополь.

Оскільки В.М. Сварика хрещений у православ'ї, то за час навчання в кадетському корпусі й військовому училищі терпляче та з розумінням, за правом народження на вибір віри, ставився до представників інших етносів, їхнього віросповідання. Поглибленню почуття віротерпимості та розуміння значимості поважного ставлення до питань віри сприяла, зокрема, участь його 13-ї артилерійської бригади в експедиційному корпусі до о. Крит з березня 1897 до листопада 1898 рр. На ньому історично склалися турецька та грецька громади, грецька бажала приєднання Криту до Греції... Коли в березні 1897 р. провідні європейські держави з політико-військових причин оголосили про блокаду острова, російська Чорноморська ескадра також брала участь в її веденні. На кораблі, серед іншого, було повантажено 13-ту артилерійську бригаду, у котрій служив В.М. Сварика. Після повернення, з 14 березня 1901 р. був переведений та продовжив службу в 13-му летючому артилерійському, а від 06 лютого 1904 р. – в 2-му мортирному артилерійському парках[15].

Найбільш виразно, на нашу думку, етнопсихо-

логічні якості та релігійна терпимість В.М. Сварика виявилися під час служби офіцером-вихователем у Варшавському кадетському корпусі від 10 жовтня 1906 р. Його перейменовано в 1900 р. у Суворовський на відзначення 100-річчя дня смерті О.В. Суворова (на наш погляд, це зроблено «в піку» варшав'янам і решті поляків, адже корпус згаданого воєначальника фізично знищив понад 80 тисяч поляків при взятті Варшави у час придушення повстання під проводом Т. Костюшка).

Склалося враження, що саме у корпусі виявилися кращі риси його просопографічного портрету, котрі не лише проявилися, вони закріпилися в його поведінковому психотипові щодо кадетів, стали визначальними.

Бачиться необхідним провести паралель з діяльністю його старшого брата Петра, який також тривалий час займався вихованням юнкерів і кадетів у Києві. Його послужний список на цій ниві мав наступний вигляд: служив молодшим офіцером Київського військового училища від 08 грудня 1893 р. і до 27 серпня 1898 р. Потім – командир роти юнкерів упродовж 01 вересня 1897 – 10 червня 1898 рр. Пізніше (27.08.1898) призначений офіцером-вихователем Володимирського Київського кадетського корпусу. Послідовно отримував військові чини штабс-капітана (06.05.1900) та капітана (02.12.1902). Підполковник (06.12.1905). Станом на 15 травня 1913 р. в тому ж чині та на тій же посаді. Від 06 грудня 1915 р. – ротний командир Володимирського Київського кадетського корпусу. Полковник станом на 06.12.1915 р.

Саме він брав безпосередню участь у формуванні на початок січня 1918 р. Допоміжного Студентського куреня січових стрільців, що почав формуватися у зв'язку з першою війною більшовицької Росії проти УНР. «Командиром став вихователь Володимирського Київського кадетського корпусу, вже літній полковник Петро Сварика» [16, с. 58]... Коли до станції Крути «...вирушила... 1-ша сотня Допоміжного Студентського куреня – 116 студентів та гімназистів... то... очолював сотню студент Омельченко – штабс-капітан російської армії, який у 1917 р. вступив до Українського Народного університету... старий полковник Сварика залишився у Києві для формування 2-ї сотні [16, с. 79]. ... На боці Центральної Ради серед інших частин залишився Курінь січових стрільців, в його склад «... було додано кадр 2-ї студентської сотні Допоміжного Студентського куреня – 20 студентів і гімназистів на чолі з полковником Сварикою» [16, с. 79]. Ці дані дали ґрунтовну підставу відзначити, що уродженці Сіверщини (Роменщини) Василь і Петро Сварики свідомо та послідовно

боролися за незалежність України, що відповідало традиціям родини та їхній вірності присязі.

Російська держава, переживши впродовж 1905-1907 рр. «генеральну репетицію» майбутніх більшовицьких експериментів, найперше над своїми громадянами, неминуче наближалася до Першої світової війни. Так само незворотно тривала служба В.М. Сварика, офіцера, який жодним чином не намагався і не хотів займатися політичною діяльністю.

Стосовно періоду Першої світової війни, то В.М. Сварика вона застала на посаді командира 5-ї батареї 42-ї артилерійської бригади, на котру він призначений 19.07.1914 р. Бригада була включена до 21-го армійського корпусу, що входив до 8-ї армії Південно-Західного фронту (командувачі – генерали від кавалерії О.О. Брусилов, О.М. Каледін). З 25.07.1917 р. – у складі Румунського фронту (командувач – генерал від інфантерії Д.Г. Щербачов).

Подальша участь у бойових діях пов'язана з командуванням артдивізіоном (1916), потім було призначення помічником(заступником) командира артилерійської бригади (з 01.10.1917), т. в. о командира бригади (з 16.11. 1917). Військове звання «полковник» присвоєно 12.01.1916 р. за бойові заслуги.

В.М. Сварика мав поранення, ураження отруйним газом. Відзначений військовими нагородами (ордени Св. Володимира 4-го ст. з мечами та биндою (ВП 07. 01.1915), Св. Станіслава 2-го ст. з мечами (ВП 11.05.1915), мечі та бинда до ордену Св. Анни 3-го ст. (ВП 23.05.1915), Св. Анни 4-го ст. (ВП 15.06.1915), мечі та бинда до ордену Св. Станіслава 3-го ст. (06.03.1916), Св. Анни 2-го ст. з мечами (13.03.1916), Св. Володимира 3-го ст. з мечами (ПАФ 30.07.1917) та золота Георгіївська зброя (ВП 24.01.1917) – такий дещо узагальнений підсумок його участі у Першій світовій війні.

Наступний важливий етап у житті В.М. Сварика, на нашу думку – найважливіший з погляду суспільно-громадянського – почався від 03.10 1917 р., коли наказом штабу Верховного Головнокомандувача №957 44-та артилерійська бригада була призначена до українізації. Верховний Головнокомандувач Л.Г. Корнілов свідомо йшов на українізацію військових частин, оскільки вважав, що такий крок сприятиме бажанню воювати далі... Однак, його надії виявилися марними. Українізація відбулася не за формою, а за змістом.

Відбувся досить складний, однак, нетривалий демобілізаційно-самообілізаційний період у житті полковника В.М. Сварика (11.1917 р. –03.1918 р.) у цей час він – «...т. в. о. керуючого Гарматною частиною Особої армії»[9, арк. 147].

Армія УНР потребувала підготовлених і професійних військових. Уже від 12 березня 1918 р. він служить інспектором артилерії Окремої Запорізької дивізії Армії УНР. Кадровий «голод» на командирські кадри з досвідом боїв сприяв тому, що вже 7 жовтня 1918 р. В.М. Сварика – командир 11-го легкого гарматного полку Армії Української Держави. З 27 січня 1919 посів посаду помічника командира 4-ї гарматної бригади Дієвої армії УНР. Однак, уже від середини березня поточного року служив інспектором артилерії 8-го коша Південної групи Дієвої армії УНР. Через інтриги виведений до складу резерву старшин (перебував поза штатом). Через стратегічні прорахунки командування щодо ведення бойових дій 23 травня 1919 р. потрапив у польський полон у Радивиліві (нині – Рівненська обл.). Своїм рапортом від 26 вересня 1919 р. у Кам'янці до відділу в справах полонених Головного управління Генерального штабу пояснив свою відсутність у Дієвій армії УНР з 26 березня 1919 р., зокрема, й потрапляння в полон [16, арк. 1]

Лише у кінці вересня повернувся до Вінниці, де в той час перебував Штаб Дієвої армії УНР, отримав призначення на посаду помічника (заступника) начальника Головного артилерійського управління. Подальші поразки та втрати серед кадрових офіцерів Дієвої армії УНР змусили Військове міністерство (ВМ) призначити 13 вересня 1919 р. полковника В.М. Сварика виконуючим обов'язки начальника Головного артилерійського управління ВМ УНР, а з 15 листопада 1919 р. – членом ліквідаційної комісії ГАУ як фахівця з артилерійської справи, яка діяла до кінця року. В кінці 1920 р. подано до Військового міністерства «Нагородний лист Головної Управи Постачання Військового міністерства на Т.В.О. Начальника артилерійської управи полковника Сварика Василя. Поданий для отримання рангу «генерал-хорунжий» зі старшинством з 27 травня 1915 р.» [17, арк 17-18]

Для УРСР та СРСР учасники українських національно-визвольних змагань, які пішли на вимушену еміграцію, сприймалися заклятими ворогами, однак, для державницьких структур української еміграції вояки, які не заплямували своєї честі, залишились до кінця вірними ідеї й чину незалежності та соборності, відповідно вшановувалися. Відзнакою «Воєнний Хрест» (Воєнний Хрест Української Народної Республіки) В.М. Сварика був нагороджений 25.09. 1960 р. за номером 9.

Службу українському народу В.М. Сварика, як і його брат Петро, сприйняв як вищу данність, пройшовши ґрунтовний вишкіл у російському війську, став проукраїнськи політично свідомою та зрілою людиною, зі сформованими поглядами

на суспільство й призначення армії. Осмислення досвіду боїв і керівництво бойовими діями, роботи в штабах і вищих ланках військового керівництва Української Народної Республіки дозволило В.М. Сваричі зробити один з наріжних висновків українського державотворення: він прагнув створення міцної та професійної армії, здатної захищати національні інтереси України.

Свій земний шлях славний син Українського народу закінчив у 1965 р. у Франції. Про це газета «Свобода. Український щоденник» у числі 93 за 19 травня 1965 р. помістила окреме повідомлення: «Ген. Василь Сварика помер у Франції. Париж. У Франції упокоївся в Бозі начальник Артилерійської Управи Міністерства Військових Справ, генерал-поручник Василь Сварика, на 92 році життя. Поховано його 30 квітня на цвинтарі міста Везіну. Залишив він доньку і двох синів, що перебувають у Франції» [18].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Розгляд життєвого шляху та військової служби в російській армії та військових формуваннях України періоду національно визвольних змагань 1917 – 1921 рр. генерал-хорунжого (генерал-поручника в еміграції) Василя Михайловича Сваричі

(1875-1965) дав підстави стверджувати, що вони є джерелом для формування просопографічного портрету відомого уродженця Сіверщини. Формування його портрета здійснено на основі історіософії видатного історика Я. Дашкевича, що дозволило розглянути особистісні, етно- і релігіопсихологічні, громадські, політичні та творчі аспекти його життя та діяльності. Принцип поліаспектності з використанням архівних матеріалів і наративних джерел дозволив створити доволі виразний портрет громадянина-воїна, який зміг з честю витримати всі випробування та вийти з них непереможеним.

Водночас, просопографічний портрет В.М. Сваричі потребує додаткових «штрихів», котрі стосуватимуться уточнення родинного стану (дружина та діти), що можна вирішити спільно з Посольством Франції в Україні, недоступних архівів РФ. Неповно дослідженим питанням є перебування в польському полоні та таборах для полонених. Очевидною є потреба вивчення атмосфери військового міністерства УНР та мотиваційної складової щодо частих перестановок в командному складі військових частин і з'єднань. Ці та інші питання потребують свого подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці: до 500-річчя козацької слави. Київ: Вид-во: Тов. «Знання», 1992. 48 с.
2. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. Львів, 1995. 285 с.
3. Кульчицький С. Нотатки про українські революції. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2001. 87 с.
4. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917-1920). Київ: Темпора, 2007. 608 с., іл.
5. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: історико-архівні нариси. Держкомархів України. ЦДІА України. Київ, 2003. 281 с.
6. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наукове видання. Київ: Темпора, 2004. 416 с.: іл.
7. Маланюк Євген. Уривки зі спогадів. Документи та матеріали. Торонто, 1966. У 2-т.
8. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): біографічний довідник. Київ: Темпора, 2007. Кн. I. 2007. 535 с.; іл.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВ України). Ф. 1075. Оп.1. Спр. 68.
10. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Упорядн.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
11. URL: http://ria1914.info/index.php?title=Сварика_Василий_Михайлович
12. Кадетские корпуса. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. Санкт-Петербург: Типо-литография И.Е. Ефрона, 1894. Т. XIII. С. 874-875.
13. Военно-учебные заведения. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. Санкт-Петербург: Типо-литография И.Е. Ефрона, 1894. Т. VIA. С. 855-857.
14. Юнкерские училища. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. Санкт-Петербург: Тип. Ак. Об-ва И.Е. Ефрона, 1894. Т. XLI. – С. 39-398.
15. Артиллерийский парк. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. Т. II. Санкт-Петербург: Типо-литография И.Е. Ефрона, 1890. С 199.
16. ЦДАВОВ України. Ф. 1078. Оп.2. Спр. 22.
17. ЦДАВОВ України. Ф. 1078. Оп.2. Спр. 730.
18. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1965/Svoboda-1965-093.pdf> газета «Свобода: український щоденник». № 93. Середа. 19 травня 1965 р. С. 1.